

**Q'UVCHILARNING TIL
KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA
ADABIYOT DIDAKTIKASIDAN
FOYDALANISHNING METODIK
IMKONIYATLARI**

**Ulasheva Umida Maxmadamin qizi, Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti doktoranti**

**METHODOLOGICAL POSSIBILITIES OF USING
LITERATURE DIDACTIC IN DEVELOPING
STUDENTS' LANGUAGE COMPETENCES**

**Ulasheva Umida Makhmadamin qizi, doctoral student of
Samarkand State University named after Sharof Rashidov**

**МЕТОДИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛИТЕРАТУРНОЙ
ДИДАКТИКИ В РАЗВИТИИ ЯЗЫКОВЫХ
КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ**

**Улашева Умида Махмадамин кызы, докторант
Самаркандского государственного университета имени
Шарофа Рашидова**

<https://orcid.org/2400-0012-9032-090x>

e-mail:

**umidaulashevaamirxonag
mail.com**

Annotatsiya: Ushbu maqola umumiy o'rta ta'limning dolzab muammolaridan biriga bag'ishlangan bo'lib, unda tillarni o'rganishda badiiy adabiyotdan foydalanishning ahamiyati, ularni ijodiy lingvistik kompetensiyani shakllantirish omili sifatida qarash mumkinligi haqidagi fikrlar asoslab o'tilgan.

Kalit so'zlar: reproduktiv, kompetentlik, badiiy, adabiy, badiiy matn, autentik matnlar.

Abstract: This article is devoted to general problems of higher education, and it is based on the idea of the importance of using fiction in teaching, that it can be considered as a factor in the formation of creative competence.

Keywords: reproductive, competence, artistic, literary, fiction text, authentic text.

Аннотация: Данная статья посвящена общим проблемам высшего образования, и в ее основе лежит идея о важности использования художественной литературы в обучении, о том, что ее можно рассматривать как фактор формирования творческой компетентности.

Ключевые слова: репродуктивный, компетентность, художественный, литературный, художественный текст, аутентичный текст.

KIRISH. Ta'limning barcha bosqichlari, xususan, umumiy o'rta ta'lim xorijiy tillarni o'qitishda badiiy adabiyot matnlaridan foydalanish biz pedagoglardan ma'lum nazariy, ham amaliy didaktik bilim va ko'nikmalar bilan qurollangan bo'lishimizni talab etadi. Bu o'z navbatida, mazkur aspektni tadqiq etishni taqozo etadi. Badiiy matnlardan chet tilini o'rganishda foydalanishning

tarixi juda ham uzoq vaqtga borib taqalmaydi. Hammamizga ma'lumki, 20-asrning 70-yillarida chet tilini o'rganish didaktikasida chet tilidagi autentik matn, dialog va shu kabilardan foydalanish afzal ko'rilar edi. Ko'p vaqt o'tmasdan madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini o'rganish boshlanishi bilan chet tilini o'qitishda

badiiy adabiyotni qo'llash muhim ahamiyat egallay boshladi[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI. Dars mashg'ulotlarida badiiy adabiyotdan foydalanishni chet tili o'qitish didaktikasining bo'limi bo'lmish badiiy adabiyotdan foydalanish didaktikasi o'rganadi. Badiiy adabiyot didaktikasi badiiy tahlil, badiiy tanqid va nazariya bilan shug'ullanuvchi adabiyotshunoslik bilan chambarchas bog'liqdir. Badiiy matnlar nafaqat har bir o'quvchi tomonidan, balki chet til o'rganuvchilari tomonidan ham ma'lum tarzda tushuniladi, tahlil qilinadi. Shu sababli badiiy sharh badiiy adabiyot didaktikasi uchun ham muhim omil hisoblanadi. Badiiy interpretatsiya bilan shug'ullanuvchi asosiy metodlardan biri germenivtika hisoblanadi. Unga ko'ra, matn interpretatsiyasi matn to'g'risida gipotezani yaratish va o'sha gipotezani konkretlashtirishning tuganmas jarayonidir. Germenivtika o'quvchini ham, balki uning o'zlashtirgan tajriba, ko'nikma hamda egallagan bilimni ham interpretatsiya qilishni maqsad qiladi. O'quvchi matnga ilk (ko'pincha xato) tasavvur, taassub deb nomlanuvchi[2] o'z hayotiy tajribalari va bilimi bilan yondashadi va ular yordamida matn haqida gipoteza tuzadi. Matnni o'qish jarayonida ular matn mazmuni bilan taqqoslanadi, matn yordamida yanada aniqlashadi yoki ba'zan uning o'zgarishiga turtki bo'ladi. Shu tarzda yana yangi gipoteza uyg'onadi, u yana matn bilan to'qnash keladi va h.k. Bu interpretatsiyalar jarayoni xorijiy manbalarda "germenevtik doira (hermeneutischer Zirkel)" deb ataladi [3].

Germevntika bilan bir qatorda chet tilini o'rganishda badiiy adabiyotdan foydalanishga turtki bo'lib xizmat qiladigan keyingi sabab bu retsepsion (idrok, zehn) estetikadir. U germevntikaning keyingi rivojlanish bosqichi sifatida ham qaraladi. Retsepsion estetika diqqat markazida matn emas, balki o'quvchi hamda uning matnning qay darajada idrok etishi, qabul qilishi turadi. Unga ko'ra badiiy matnning mazmunini dastavval o'quvchi o'zicha tuzadi, idrok etadi [4].

O'quvchi (kitobxon) badiiy matnni qay darajada tushunishi nafaqat uning o'z tajribasiga, balki uning milliy madaniyatiga ham bog'liqdir. Demak, bir matn turli o'quvchilar tomonidan turlicha tushunilishi mumkin, chunki har bir o'quvchi matnni o'z individual kechinmalari,

tajribasi hamda egallagan bilim-ko'nikmalaridan kelib chiqib tushunadi. Bundan tashqari, chet tilini o'rganayotgan o'quvchi va o'rganilayotgan til o'z ona tili bo'lgan o'quvchi bir matnni turli tarzda tushunishadi, chunki ular har xil madaniy nuqtadan nazar solishadi. Demak, retsepsion estetika chet til o'rganuvchisi tomonidan badiiy matnlarni ma'lum darajada o'zgacha tushunilishni nazarda tutadi [5].

Elersning fikricha, badiiy matnni o'quvchi o'z bilim va ko'nikmalari, kechinma va tajribasi orqali anglashi xato, noto'g'ri tushunishga sabab bo'lishi mumkin. Inson o'z dunyosini matn yordamida shakllantira olmaydi, bu tushunish, anglab yetish emas. "Tushunish, anglash bu matn mazmunini, undagi ma'lumotlarni o'zaro bog'lay olish, ular o'rtasidagi bog'liqlikni bir-biriga qo'sha olish demakdir"[6]. Matnda bu bog'liqliklar to'g'ridan-to'g'ri berilmaydi, balki ularga ma'lum darajada yo'nalish-ko'rsatmalar beriladi, xolos.

Bir badiiy matnning turli o'quvchilar tomonidan har xil talqin qilinishi, tushunilishi, interpretatsiya qilinishi bu-haqiqatdir. Bu esa o'sha badiiy matnni chet tili mashg'ulotlarida muhokama, diskussiya qilishga, matn interpretatsiyasining yagona yechimini qidirishga sabab bo'ladi, boshqacha aytganda, undan muloqotni keltirib chiqarish omili sifatida foydalanish mumkin.

Demak, badiiy matn chet tilining reproduktiv kompetensiyalari – gapirish (og'zaki nutq) va yozish (yozma nutq)ni o'qitish, o'rganish jarayonida amalga oshirishning eng maqbul omili sifatida ko'rilishi, tavsiya etilishi mumkin.

Hammamizga ma'lumki, har bir narsaning yaxshi va yomon, ma'qul va noma'qul, kamchilik va yutuqlari bo'lganidek chet tilini o'qitishda badiiy adabiyotdan foydalanish ham bundan mustasno emas. Demak, chet tili darslarida badiiy matnlarni qo'llash yoki qo'llamaslik to'g'risida bir qancha asoslar mavjud. Xolisona yondashish maqsadida badiiy matnlarni chet tilini o'qitishdagi nafaqat afzalliklari, balki kamchiliklari haqida ham fikr yuritimiz. Dastavval, badiiy matnlarning boshqa matnlardan farqli tomonlariga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir. Badiiy matn deganda qanday matnlar tushuniladi? Chet tilini o'qitishda matnlardan foydalanmaslikning iloji yo'q, lekin muammo shuki, biz qanday matnlardan

foydalanishimiz maqsadga muvofiq? Javob juda oddiy: qanday matndan foydalanish bu qo'yilgan maqsadga bog'liq, ya'ni biz nimani o'rgat(n)moqchi ekanligimizga. Har bir matn turi darsda foydalanishda o'zgacha imkoniyatlarni yaratadi. Masalan, ma'lum matn turlarida (misol uchun, xat) o'ziga xos lug'at va shakl (Hurmatli...; Hurmat bilan v.b.) uchraydi, demak, xat yozishni o'rganish uchun shu matn turidan foydalanish maqsadga muvofiq.

NATIJA VA TAHLILLAR. Chet tilini o'qitishda foydalanish uchun badiiy va nobadiiy (gazeta- jurnal, dialoglar va bosh.) matnlar bizning ixtiyorimizda bo'ladi. Badiiy matnlar o'zining estetik-poetik xususiyatlari, milliy-madaniy unsurlarni o'zida aks ettirishi hamda polisemantik xususiyatga egaligi bilan boshqa matnlardan ajralib turadi. Badiiy matnlar orqali o'quvchi (kitobxon) va muallif o'rtasidagi bevosita dialog, muloqot amalga oshadi va ular har bir kitobxon tomonidan turli tarzda qabul qilinishi mumkin. Nobadiiy matnlar esa buning aksi, ya'ni ular hamma tomonidan bir xil tushuniladi va ular bir xil interpretatsiya qilinishi talab etiladi. Badiiy matnlardan chet tili o'rganishda uchrayotgan kamchiliklari haqida to'xtalganda, shuni aytib o'tish joizki, ular so'zsiz o'qilishi shart bo'lmagan matnlar sanalishidir. Chunki chet elda ma'lum maqsadda bo'lgan vaqtlarimizda, hatto kundalik hayotimizda biz ko'poq boshqa matn turlariga, jumladan, transport vositalarida harakatlanish jadvallari, ma'lumotnomalar, taomnomalar, ko'cha yozuvlari, yo'riqnomalar, elektron pochta yoki gazeta-jurnal ma'lumotlariga duch kelamiz, ularni o'qishga talabdormiz. Chet tili darslarida ushbu faktlarni ham hisobga olinishi va shunday matn turlaridan ham mashg'ulotlarda foydalanilishi zarurdir.

Badiiy matnlarni tushunish uchun o'quvchilardan chet tilini juda yaxshi bilishlari talab etiladi, shu sababli ular odatda endigina chet tilini o'rganayotganlar uchun foydalanishga tavsiya etilmaydi. Bunday darajadagi o'quvchilarga qisqa she'riy parchalar, bolalar adabiyotidan foydalanish ba'zan tavsiya etilsa-da, bu kabi badiiy matnni tushunish qiyinroq va murakkabroq deb hisoblanadi. Odatiy tilga qaraganda badiiy matnlar o'z tarkibida kengroq mazmunli lug'at, semantik qochirimlar va istisnolarni qamrab oladi. Vesthoffning fikriga ko'ra, bu uchun o'quvchilarda oldindan ma'lum bir bilim- ko'nikmalarni (ma'lum so'z birikmalari va b.)

shakllantirish kerak. Demak, badiiy matnni tushunish, uni anglab yetib, undan ma'naviy hordiq olish uchun, avval badiiy adabiyotning odatiy tildan farq qiladigan badiiy vositalarini tushuna olish kerak. Sohaviy adabiyotlar tahlilida namoyon bo'ladiki, badiiy matnlardan chet tili mashg'ulotlarida foydalanish qator afzalliklari bilan alohida o'rin egallaydi. Jumladan:

1. Badiiy matnlarda matnning boshqa turlarida kuzatilmaydigan polisemiya, konnotatsiya, metafora va boshqalar ko'p uchraydi. Bu esa til kompetensiyasi sifatida talab etiladigan tilning estetik sifatini ta'minlaydi.

2. Badiiy matnlar orqali tili o'rganilayotgan mamlakat haqidagi milliy-madaniy, geografik, demorafik va b. ma'lumotlar bevosita o'rganiladi. Boshqacha aytganda, ular yordamida o'sha mamlakat hayot tarziga nazar tashlanadi.

3. Badiiy matnlarni o'qish o'quvchilarning lug'at boyligini mustahkamlash va kengaytirish, shuningdek o'zlari sezmagani tarzda bevosita grammatik bilimlarni yaxshilashga xizmat qiladi. Kontekst orqali o'rganilgan lug'at va grammatik qoidalarni esda saqlash osonroqdir.

4. Bundan tashqari, badiiy matnlar orqali mashg'ulotlarda umumiy ta'lim-tarbiya berish funksiyasi ham amalga oshiriladi. Ular shaxsiy xususiyatlarning shakllanishi, taraqqiy etishi va albatta o'sha tili o'rganilayotgan mamlakat haqidagi noto'g'ri xurofot (bid'at)ni bartaraf etishga hissa qo'shadi.

5. Shular bilan bir qatorda, badiiy matnlar muloqotni amalga oshirish yoki yozish uchun asos, turtki bo'lishi mumkin. Badiiy matnlar boshqa matnlardan o'zlarining ochiqligi, noaniqligi va ko'p ma'noliligi bilan ajralib turadi. Ularda bo'sh qoldirilgan fikrlar mavjud, ya'ni vaziyat yoki hodisalarni to'liq tasvirlamaydi, balki faqat ma'lum jihatlarni yoritadi hamda "kitobxon (o'quvchi)ga o'z hayotiy tajribasi, o'zligi, qarashlari, milliy- madaniy qadriyatlari orqali uni tushunishga, interpretatsiya qilishga va o'sha bo'shliqlarni o'zicha to'ldirishga imkoniyat qoldiradi".

XULOSA. Badiiy matnlardan foydalanishning afzallik tomonlarini ro'yobga chiqarishning birinchi sharti bu biz qanday

(munosib) badiiy matnni tanlashimizga bog'liqdir. Badiiy matnlarni tanlashda quyidagi mezonlar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. O'rganuvchi (o'quvchi)ga qarab moslashish. Matnni tanlashda o'rganuvchining chet tilidagi bilimi, uning yoshi, matn bilan ishlash tajribasi va albatta, uning qiziqishlari e'tiborga olinishi zarur. O'quvchilarning qiziqishlarini ham qamrab olish maqsadida ularning o'zlari ham matnlarni tanlashda ishtirok etishiga imkoniyat yaratish kerakligi taklif etiladi. Eng muhimi shuki, matnlarning murakkablik darajasi va mavzusi o'quvchilarga mos bo'lishi kerak.

2. Matn didaktik-metodik funksiyani bajarishi hamda mashg'ulotga qo'yilgan maqsadga mos bo'lishi zarur. Agar matndan muloqot (gapirish kompetensiyasi) yoki yozish (kompetensiyasi)ni rivojlantirish maqsad qilinsa, matnda ochiq qoldirilgan fikrlar, tugallanmagan gaplar, yechimsiz muammolar, mulohazalar, bahslar mavjud bo'lishi shartki, ular to'g'risida o'rganuvchilar o'z qarashlari, mulohazalarini bildirishga majbur bo'lishsin, hech bo'lmaganda shunday imkoniyatga ega bo'lishsin. Bundan tashqari, matn o'sha tili o'rganilayotgan mamlakatning o'ziga xos ma'lumotlarni ham o'z ichiga olishi tavsiya etiladi. Shu bilan birga, matn qiziqarli hamda interpretatsiya qilish ushuncha qulay, mazmunga boy bo'lishi talab etiladi.

3. Matnning murakkablik darajasi. Bunda biz obyektiv va subyektiv murakkablikni farqlashimiz kerak. Subyektiv murakkablik deganda, o'rganuvchining shaxsiyati e'tiborga olinadi, ya'ni uning dunyoqarashi, matnlar bilan ishlay olish ko'nikmalari va qiziqishi ahamiyatlidir. Obyektiv murakkablik deganda esa, matnning tuzilishi, mazmuni, badiiy qurilishi va shu kabilar nazarda tutiladi. Ularni quyidagicha tavsiflash mumkin:

-matn qanchalik o'rganuvchining qarashlari, boshqacha aytganda, dunyosidan uzoq bo'lsa, u kitobxonga shunchalik qiyinchilik tug'diradi. Shu sababli zamonaviy badiiy adabiyotdan foydalanish tavsiya etiladi, chunki bu bugungi kun kitobxonining kundalik hayotiga yaqinroqdir;

-matn qanchalik odatiy (oddiy) til normalidan yiroq bo'lsa, u shuncha ko'p murakkab bo'ladi;

-mavhum yoritilgan matnlardan ko'ra aniq chiziqli, tasvirli harakatlarga boy matnlar tushunish uchun osonroqdir;

-oddiy badiiy syujetlar, murakkablariga qaraganda ancha tushunarliroqdir.

Demak, xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, badiiy adabiyot o'quvchilarni o'z fikrlarini bildirish (gapirish), muhokama qilish yoki kreativ tarzda yozish kompetensiyalarini rivojlanishiga sabab bo'ladi hamda ularni rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bischof M., Kessling V., Krechel. Madaniyatshunoslik va adabiy didaktika. Masofaviy o'qitish bo'limi 3. – Berlin: Langenscheidt, 1999, – B. 17.
2. Ehlers S. O'qish tushunishning ajralmas qismi sifatida: chet tilidagi adabiy matnlarni va ularning didaktikasini tushunish. Masofaviy o'qitish bo'limi 2. - Berlin: Langenscheidt, 1992, –13 b.
3. Heyd G. Chet tilini o'qitish uchun ilg'or bilimlar. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997, – B. 121.
4. Riemer C., Henrici G. O'qitish didaktikasiga kirish: Nemis tili chet tili sifatida. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren.1994.282 - 299 b.
5. Westhoff G. O'qish mahorati. Masofaviy o'qitish bo'limi 17. – Myunxen: Gyote Instituti, 2001, – B. 8.
6. Kelushkova X. Chet tillarini tayyorlashda badiiy matndan foydalanish. – Bino: Universitet. 2007, – B. 32.
7. Курбанбаева, М. (2023). Влияние современного жаргонизма на изучение русского литературного языка иноязычной молодежью. Tamaddun nuri jurnali, 4(43), 52-55.
8. Курбанбаева, М. (2023). Пословицы и поговорки со схожим значением в русском и узбекском языках и общность народной мудрости. Tamaddun nuri jurnali, 4(43), 15-18.
9. Курбанбаева, М. (2024). Использование русских народных сказок в процессе изучения языка и формирования гуманизма у детей. Tamaddun nuri jurnali, 5(56), 520-522